

Торба Н.Г.
*Донецький інститут
післядипломної освіти інженерно-
педагогічних працівників ДВНЗ
«Університет менеджменту освіти»
НАПН України*

ІСТОРИЧНІ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ В ОПИСІ ТА РОЗУМІННІ ФЕНОМЕНУ КОНФЛІКТУ

У статті розглядаються історичні та сучасні тенденції в розумінні особливостей конфлікту як невід'ємної частини людського існування.

Ключові слова: *конфлікт, психічна енергія, внутрішня конфліктність, суперництво, фрустрація, особистість.*

Постановка проблеми

Поняття конфлікту — одне з найскладніших. З одного боку, він є невід'ємною частиною людського існування, з іншого боку, саме через його складність під час концептуалізації виникають проблеми, пов'язані з особливостями певних наук.

Метою статті є висвітлення історичних та сучасних тенденцій у розумінні феномену конфлікту.

Виклад основного матеріалу

Як відносно самостійну проблему конфлікт уперше було розглянуто в праці Г.Зіммеля «Конфлікт сучасної культури» на початку ХХ ст. До цього також були серйозні праці, так або інакше присвячені конфлікту, зокрема К.фон Клаузевіца (1834 р.) та Г.Гегеля (1840 р.). Але для них конфлікт був, скоріше, аспектом або окремим випадком інших феноменів. У книзі ж Г.Зіммеля вперше зроблено спробу розглянути конфлікт як системне та необхідне явище культури в цілому [9].

Продовженням гегелівського підходу до конфлікту як до суперечності були праці З.Фрейда та представників його школи. Відповідно до висунутого Гегелем принципу єдності та боротьби протилежностей, конфлікт між свідомістю і несвідомим представлявся як основа психічної діяльності, своєрідний генератор психічної енергії. Тим самим створилася традиція, згідно з якою, конфлікт між інстанціями особистості затверджувався в статусі джерела активності, а його характеристики індивідуального життя — в її загальному і приватному генезі. Цю традицію нині прийнято позначати як інтрапсихічний напрям

у вивченні конфлікту. Іншими словами, вона полягає в уявленні про початкову внутрішню конфліктність людини, що обмежується суспільством і зосереджується на розгляді людини як середовища, у якому має місце конфлікт [11].

У психоаналітичній традиції К.Хорні поглибила розуміння інтрапсихічного конфлікту, зіставляючи «образи» здорової людини та невротика. Здорова людина вирішує конфлікт, роблячи певний вибір. Невротик же такого вибору не має: всі можливості, крім гіршої, обмежуються несвідомим. Цікаво, що, на відміну від Фрейда, Хорні не вважала конфлікт принципово нерозв'язним до кінця. Подолання конфлікту вона вбачала в самопізнанні та виявленні причин своїх обмежень [12].

Підхід до особистості та інтрапсихічних конфліктів А.Адлера, в цілому залишаючись психоаналітичним, водночас включає в центр розгляду соціальну взаємодію. Головним моментом у ньому, на думку Адлера, є суперництво між соціальними суб'єктами. За несприятливої ситуації в дитинстві, а саме за неможливості через об'єктивні причини отримати досвід «перемоги» над спочатку ворожим світом, суперництво може стати домінуючим несвідомим мотивом. Як будь-який несвідомий мотив, він не завжди адекватний соціальній ситуації. Н.Гришина наводить приклад, коли люди, відштовхуючи один одного, намагається увійти до автобуса, навіть якщо знають, що місця вистачить усім [2]. Тобто матиме місце «суперництво заради суперництва», і це, звичайно, є невичерпним джерелом конфліктів.

Пізніші підходи в психології, услід за соціологією, понад усе експлуатували поняття міжособового, міжгрупового (зокрема, і великих груп) конфлікту як соціального феномену (Дж.Бернард, Р.Дарендорф, Л.Козер та ін.). Класичним стало визначення Л.Козера: «Соціальний конфлікт може бути визначений як боротьба через цінності або претензії на статус, владу чи обмежені ресурси, в якій цілями конфлікуючих сторін є не тільки досягнення бажаного, а також нейтралізація, завдання збитку або усунення суперника» [4].

Відзначимо біхевіористський підхід, у якому конфлікт — це певний спосіб відповіді на зовнішню дію: якщо фрустрована потреба, він агресивний. Це основна ідея так званої концепції фрустраційної детермінації агресії. Соціально-психологічні конфлікти в її рамках розуміються передусім як особлива форма агресивної відповіді на ситуацію, що фруструється. Не міняючи своєї суті, конфлікт може виявлятися прямо або побічно, стримуватися або пригнічуватися, спрямовуватися на причину агресії або зміщуватися на інший об'єкт. При цьому первинне уявлення про фрустрації розширюється аж до того, що фруструючою вважають ситуацію, коли індивід стає свідком агресії, спрямованої на когось іншого [10].

Відповідно конфліктність є наслідком навчання неправильної, неадекватної або такої поведінки, що відхиляється. Отримавши підкріплення, вона стає

частиною поведінкового репертуару особистості. Тому пояснення поведінки людини слід шукати в ситуативних, зовнішніх чинниках та зовнішніх умовах закріплення певної схеми поведінки.

Значного розвитку вищезазначеному підходу надає теорія кооперації і конкуренції Дойча, в якій він чітко виділяє умови закріплення або вгасання конфліктних реакцій. Ці умови — неминуча в суспільстві взаємозалежність людей. У своїй теорії Дойч виділяє два основні аспекти взаємозалежності: цілі та дії. Натомість взаємозалежність може бути сприяючою, коли цілі співвідносяться так, що вірогідність або ступінь досягнення мети однією людиною позитивно пов'язані з вірогідністю або ступенем її досягнення іншими. Інший тип — протилежна взаємозалежність, де цілі співвідносяться так, що вірогідність або ступінь досягнення мети одним негативно корелюють з вірогідністю або ступенем досягнення мети іншими.

Виділяють також два типи дій індивіда: ефективні («поліпшуючі») дії, які покращують шанси дійової особи на досягнення мети, і «погіршуючі» дії, що мають протилежні результати. Виявлена М.Дойчем закономірність полягає в тому, що відповіддю на погіршуючі дії будуть теж погіршуючі, а на поліпшуючі суб'єкт відповідає такими ж своїми діями. Цю закономірність автор довів численними експериментальними дослідженнями [3].

Крім соціологічних і психологічних підходів, слід спеціально відзначити групу уявлень і позицій формальної логіки або теорії ігор (А.Рапопорт, Р.Акофф, Ф.Емері та ін.). У цьому підході конфлікт виглядає як явище, що пов'язане з максимізацією виграшу, мінімізацією програшу в умовах рівних значущих альтернатив [4].

Огляд можна було б продовжувати нескінченно. Але так чи інакше, у будь-якому підході можна виявити тенденцію до таких двох положень: неминучості конфліктів та їх «лінійності» (перемоги або поразки як результату). Ці уявлення вельми стійкі в науці, можливо, тому, що відповідають побутовим, повсякденним уявленням про конфлікт.

На філософському ж рівні, на наш погляд, найважливішим у розумінні й описах конфлікту є його зв'язок із суперечністю, виразником якої він, по суті, є. Власне кажучи, ця обставина є ведучою, оскільки призначення конфлікту в тому і полягає, щоб так представити суперечність, щоб повернути саме ті ресурси і в тому обсязі та порядку, які приведуть до вирішення суперечності. Спростуючи, можна сформулювати так: суперечність виявляється саме в конфлікті.

Оскільки тема конфліктів є вельми актуальною, з практичної точки зору, не дивно, що багато дослідників вивчають цей феномен. До вивчення конфлікту та суперечності притягуються різні філософські, соціологічні, психологічні та навіть біологічні теорії.

Для сучасного етапу характерні такі тенденції, як переважання практичної

спрямованості, розвиток міждисциплінарних підходів, використання принципу системності, який, зокрема, є основою для кібернетичного моделювання конфліктів.

Найважливішою загальною тенденцією є визначення конфлікту як позитивного явища, яке пов'язане з виникненням і розвитком гуманістичної психології.

Якщо психоаналітичне розуміння природи людини припускає, що впродовж свого життя вона постійно прагне до ослаблення конфлікту, то один з основних аспектів гуманістичного розуміння особистості полягає в її динамічності, постійній незавершеності. Відповідно конфлікт, зберігаючи свою неминучість, набуває позитивного характеру. Дуже чітко це виразив Р.Мей: «...гранична цілісність людської особистості не тільки неможлива, а й небажана. Особистість динамічна, а не статична, її стихія — творчість, а не животіння. Наша мета — новий, конструктивний перерозподіл напруги, а не абсолютна гармонія. Повне усунення конфліктів призведе до застою; нашим завданням є перетворення деструктивних конфліктів на конструктивні».

Отже, якщо для психоаналітиків суперечності душі — це ознака дезінтеграції, то для гуманістичних психологів внутрішня напруженість особистості свідчить про безперервну роботу духовного начала, а «причиною особистісних проблем є порушення правильного розподілу напруги у внутрішній структурі особистості» [7].

Отже, за своєю глибинною суттю, конфлікти — явище позитивне. Проте безпосередньо у момент переживання конфлікту це усвідомлюється погано. На передній план свідомості виходить те саме прагнення до редукції напруги, яку так довго описували психоаналітики.

Перешкодою для виявлення в безпосередньому індивідуальному досвіді позитивних аспектів конфлікту являється нездатність переносити напругу. Відповідно одним із напрямів профілактики конфліктів, крім формування уявлень про його позитивні аспекти, має стати розвиток психологічної витривалості. Проте повернімося до виділення конкретніших аспектів позитивності конфлікту як явища.

Подібно до того, як фізичний біль є сигналом про певну дисфункцію організму, внутрішні конфлікти «сигналізують про об'єктивні суперечності життєвих відносин і дають шанс вирішити їх до реального зіткнення цих відносин, небезпечного згубними наслідками» [1]. Тобто саме переживання внутрішнього конфлікту дає можливість визначити напрям розвитку, актуального в цей момент.

У міжособистісних стосунках конфлікти виконують аналогічну функцію. Наприклад, типова підліткова непокора батькам указує їм на необхідність змінити ставлення до дитини, яка вже стає дорослою. В цьому випадку адекватною реакцією батьків буде пристосування своєї поведінки, своїх вимог і очікувань до нового рівня розвитку дитини, її самостійності та автономії. Без конфлікту цього б не сталося.

Це був окремий приклад, а на більш загальному рівні будь-які стосунки вимагають корекції час від часу, і лише якщо партнери достатньо чутливі до того, що ховається за поверхнею конфлікту, вони зможуть проводити цю корекцію правильно та зберегти стосунки.

Крім сигнальної функції, слід виділити комунікативну функцію конфлікту. Як не парадоксально на перший погляд це виглядає, спілкування в конфлікті — інтенсивніше, ніж за «мирних умов». А за умови правильної організації конфліктна взаємодія може бути глибшою, ніж зазвичай. Недаремно соціологи чиказької школи зазначали: «Конфлікт — це можливість відвертої розмови». Очевидно, що особистість у конфліктній ситуації експресивніша, і звичні для неї соціальні обмеження (як на макро-, так і на мікрорівні) можуть бути подолані. Крім того, у конфлікті бере участь найбільш актуальний психічний зміст, який залишився б інакше прихованим [4].

Ще одна, простіша, але не менш важливіша позитивна функція конфлікту — це розрядка психічної напруги. Що важливо для нашої роботи, ця функція цілком застосовна в педагогічній практиці.

Наприклад, А.Макаренко розглядав конфлікт як педагогічний засіб впливу на стосунки людей. У своїй незавершеній праці «Про «вибух» (1949 р.) він укажує, що в колективі завжди існує цілий комплекс суперечностей «різних ступенів конфліктності». Вибираючи «із загального ланцюга конфліктних відносин найяскравіше, таке, що випирає, переконливе та для всіх зрозуміле», Макаренко рекомендує вирішувати його методом «вибуху». «Вибухом я називаю доведення конфлікту до останньої межі, до такого стану, коли вже немає можливості ні для якої еволюції, ні для якої тяжби між особою і суспільством, коли ребром поставлено питання — або бути членом суспільства, або піти з нього» [6, 508]. Ця остання межа може виражатися в різних формах, але в усіх випадках її головним завданням є руйнування взаємин, що неправильно склалися, на місці яких будуються нові стосунки і нові поняття. А.Макаренко виявляв велику цікавість до явища «вибуху», хоч і обумовлював при цьому, що «вибуховий маневр — річ дуже хвороблива і педагогічно важка» [6, 510].

Р.Мей, більш відомий як психотерапевт-практик, рекомендує посилення переживань для ініціації благодійної кризи, по суті, близький до «вибуху», який описував А.Макаренко.

Висновки

Обговоривши окремі позитивні функції конфлікту, можна на новому рівні повернутися до основної й узагальнюючої — до функції розвитку, яка існує завдяки тому, що конфлікт є проявом суперечності. На підтвердження можна навести, наприклад, концепцію вікових криз Е.Еріксона, у якій подолання кризи (у Еріксона — конфлікту між суб'єктом та соціальним середовищем) викликає до

підвищення рівня функціонування.

Ж.Піаже та його послідовники експериментально показали, що соціо-когнітивні конфлікти (ситуації, коли діти мають різні відповіді на одне і те саме завдання та мотивовані на досягнення спільного рішення) можуть бути джерелом інтелектуального розвитку дітей [8].

Б.Ломов вважає, що в спільній діяльності «суперництво (співпраця) відіграє роль своєрідного «каталізатора» розвитку здібностей» [5].

Проте чи означає це, що конфлікти однозначно корисні? Очевидно, що ні. І це ставить завдання визначення умов, за яких позитивні функції конфлікту реалізуються.

Ф.Василюк вважає критерієм конструктивного вирішення як внутрішньо-особистісного, так і міжособистісного конфлікту творення нового сенсу. Інакше він називає це «породженням», або «будівництвом сенсу», коли результатом внутрішньої роботи особистості з подолання, прожиття критичних життєвих ситуацій стають зміни в її внутрішньому суб'єктивному світі — отримання нового сенсу, нове ціннісне ставлення, відновлення душевної рівноваги тощо [1].

ЛІТЕРАТУРА

1. Большаков А.Г. Конфликтология организаций: учеб. пособие / А.Г.Большаков, М.Ю.Несмелова. — М.: МЗ Пресс, 2001. — 182 с.
2. Бурлачук Д.Ф. Словарь-справочник по психодиагностике / Д.Ф.Бурлачук, С.М.Морозов. — СПб: Питер, 2000. — 528 с.
3. Гальперин П.Я. Основные результаты исследований по проблеме формирования умственных действий и понятий / П.Я.Гальперин. — М.: Знание, 1965. — 50 с.
4. Ершов А.А. Личность и коллектив. Межличностные конфликты в коллективе и их разрешение / А.А.Ершов. — Л.: Знание, 1976. — 197 с.
5. Кошечко Н.В. Молодь вибирає конструктивний конфлікт / Н.В.Кошечко // Практична психологія та соціальна робота. — 2005. — № 7–11.
6. Крисберг Л. Мирозидание, миросохранение и разрешение конфликтов / Л.Крисберг // Социологические исследования. — 1990. — № 1.
7. Леонов Н.И. Конфликтология / Н.И.Леонов. — М.: Московский психологический ин-т; Воронеж: МОДЭК, 2002. — 192 с.
8. Мясичев В.И. Личности и неврозы / В.И.Мясичев. — Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1960. — С. 20.
9. Наумов Б.Н. Теоретические основы целостной педагогической деятельности / Б.Н.Наумов. — К.: Основа, 1994. — 196 с.
10. Петровская Л.А. Компетентность в общении: социально-психологический тренинг / Л.А.Петровская. — М.: МГУ, 1989. — 216 с.
11. Пов'якель Н.І. Експертиза психологічного змісту конфліктогенів як засіб

регуляції конфліктів / Н.І.Пов'якель // Конфліктологічна експертиза: теорія і методика. Конфліктологічна експертиза та посередництво у трудових конфліктах. — К., 1999. — Вип. 2. — С. 52–60.

12. Психология современного подростка / под ред. Д.И.Фельдштейна. — М.: Педагогика, 1987.

В статье рассматриваются исторические и современные тенденции в понимании особенностей конфликта как важной составляющей человеческого существования.

Ключевые слова: *конфликт, психическая энергия, внутренняя конфликтность, соперничество, фрустрация, личность.*

This article discusses the historical and contemporary trends in understanding the features of the conflict as an important component of human existence.

Key words: *conflict, psychic energy, internal conflict, competition, frustration, and personality.*